

İBNİ SİNA (AVICENNA)

M. Cemil Uğurlu*

«İlim ve sanat takdir edilmediği yerden göç eder.»
İBNİ SİNA

Evrensel bir deha

Doğu dünyasında, özellikle İslam dünyasında İbni Sina (İbn Sina) adıyla, Batı dünyasında Avicenna adıyla ünlü evrensel bir deha, günümüzden yaklaşık bin yıl önce, M.S. 980 yılının ağustos ayında, Türkistan'ın Buhara kentinin Afşana bucağında doğdu ve yarım yüzyılı biraz aşkın yaşadıktan sonra, 1037 yılında, şimdiki İran'ın kuzey batısındaki Hemedan kentinde öldü.

İbni Sina'nın hayatı, olağanüstü başarıların, büyük mutlulukların ve mutsuzlukların yoğun biçimde yer aldığı beşeri bir serüvendir. O, yaşamının büyük kesimini, düşünsel ve bilimsel hemen her konuda, tükenmez bir tutkuyla öğrenmek, incelemek, yorumlamak, anlatmak ve yazmakla geçirmiştir.

Ünlü matematikçi, astronom ve ozan Ömer Hayyam (M.S. yaklaşık 1050 - yaklaşık 1123), O'nu yalnız felsefede ve bilimde değil, aynı zamanda şiirde de ustası olarak saymıştır (7). Gerçekte «felsefi rubai» türünü İbni Sina yaratmıştır (7).

William Harvey (1578 - 1657), «Ana kaynaklara gidip, Aristo'yu, ve Avicenna'yı okuyunuz» (19) derken, O'nun bilgi alanındaki üstünlüğünü belirtmiştir.

William Osler (1849-1919), İbni Sina'yı «En ünlü tıp ders kitabının yazarı» diye nitelendiriyor (19).

George Sarton (1884 - 1956), «Introduction To The History Of Science» adlı anıtsal yapıtında İbni Sina'yı ansiklopedist, filozof, hekim, matematikçi ve astronom olarak nitelendirdikten sonra, O'nun hak-

* Ankara Ü. Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi Dr.

kında şöyle diyor : «İbni Sina, bütün çağların, ülkelerin, ırkların en ünlü bilginlerinden biri ve en ünlü İslâm bilginidir. Denilebilir ki O'nun düşüncesi Ortaçağ felsefesinin doruğunu temsil etmiştir» (17).

Türkiye Cumhuriyeti'nin bilimi rehber alan büyük kurucusu, Atatürk, İbni Sina'yı «Bütün İslam dünyasının övünme vesilesi olan, (...) yüksek düşünceli insanlardan» biri olarak nitelendirmiştir (1).

Atatürk, İbni Sina'nın ölümünün dokuz yüzüncü yıldönümü nedeniyle ve kendisinin de yakın ilgisiyle 1937 yılının haziran ayında İstanbul'da yapılan uluslararası bilimsel toplantıya gönderdiği özel yazısında O'nu, «Türk âlimi» diyerek anmıştır (10).

Çok yönlü evrensel bir deha olan İbni Sina, gerçekte ırk, milliyet, din, dil, toplum, coğrafya ve zaman sınırlamalarını aşarak, tüm insanlığın ortak bir düşünsel varlığı niteliğini kazandığı içindir ki. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), O'nun doğumunun bininci yıldönümünü, 1980 yılında kutlamıştır.

Yaşamı ve Kişiliği

İbni Sina'nın özgeçmişiyle ilgili bilgilerin çoğu, gözde öğrencisi Cüzecanlı Ebu Ubeyd (Ebu Ubeyd Cüzecani) tarafından yazılan bir kitapta toplanmıştır (25). İki bölümden oluşan bu kitabın birinci bölümünü İbni Sina, bu öğrencisine kendisi yazdırmış, ikinci bölümünü ise Ebu Ubeyd Cüzecani yazmıştır (25). O'nun özyaşam öyküsü, daha çocukluk dönemindeyken dikkati çeken, olağanüstü düşünsel gücünü yansıtmaktadır.

İbni Sina (Arapça'da ve Farsça'da «İbn Sina», Latince'de «Avicenna»), «Sina'nın oğlu» anlamına gelir.

O'nun asıl adı Hüseyin'dir. Annesi Sitare, babası Abdullah, dedesinin dedesi Sina adını taşıyordu (12,13). O, kimliğini, ünlü hekim Galinos (Galen) (M.S. 130-200) tarafından yazılan «De Sectis Medicorum» (Tıp Dallarına Üzerine) isimli kitabın, Arapça çevirisinin kapağına, kendi el yazısıyla, «Hekim Hüseyin İbn Abdullah İbn Sina» (Sina oğlu Abdullah oğlu hekim Hüseyin) diye yazarak belirtmiştir (4).

İbni Sina özgeçmişini şöyle anlatıyor (4,25) :

«Babam Belhli imiş. Samanoğullarından Nuh İbn Mansur'un Buhara prensliği döneminde (M.S. 977 - 997) Buhara'ya yerleşmiş ve burada memurluk yapmış. Sonra bu bölgedeki Harmaysan (Harmisen)

valiliğinde bulunmuş. Harmaysan'ın yakınında, Afşana adında bir ilçe varmış. Afşana'da annemle evlenmiş ve oraya yerleşmişler. Ben ve kardeşim Afsana'da doğmuşuz. Sonra Buhara'ya gitmişiz. Ben Kur'an ve edebiyat öğrenimine burada başladım. On yaşımı doldurduğumda Kur'an ve edebiyat derslerini bitirmiş, bu konularda herkesi şaşırtacak derecede ilerlemiştim».

İbni Sina, bu sırada Buhara'ya gelen Ebu Abdullah Natili adında bir felsefe öğretmeniyle mantık, fıkıh, geometri derslerine çalışıyor. O bu çalışmasıyla ilgili olarak şöyle diyor (4,25) : «(...) öyle açıklamalarda bulundum ki hocam şaşırdı ve babama benim bilimden başka herhangi bir konuyla ilgilenmememi sağlamasını söyledi. Hocamın anlatmak istediği herhangi bir sorunu ben ondan daha iyi kavırıyordum. (...) Natili o güne kadar çözemediği birçok sorunu benimle çözebildi. Natili sonra Buhara'dan ayrılıp Gürkanç (*)'a gitti. Ben de fizik ve matematikle ilgili başka kitapları okumaya koyuldum. Her geçen gün ilimlerin kapıları önümde açılmaya başladı. Sonra tıpla uğraştım. Tıp güç bir bilim dalı olmadığı için, bu alanda kısa sürede ün kazandım ve yetenekli hekimlere dersler verdim. Bu esnada deneylerimle birçok ilaçların etkilerini saptamayı başardım. O sıralarda henüz on altı yaşındaydım. Bir buçuk yıl kadar mantık ve felsefe çalışmalarımı, ara vermeden sürdürdüm. Bu süre boyunca hiçbir gece tam uyumadım; gündüzleri de ilimden başka bir şeyle ilgilenmedim. Gece evime döndüğümde, kandili önüme koyar çalışmaya başladım. Uyku bastırır ya da kendimi yorgun hissedersen, bir kadeh şarap içer, çalışmamı sürdürürdüm. Uykuya dalacak olsam, incelediğim sorunla rüyamda uğraşırdım. Birçok sorunun çözümünü uyurken buldum. Böyle çalışarak bütün ilimleri iyice öğrendim. Şimdi bildiklerim, o zamanki bildiklerimden fazla değildir (...) Mantık, fizik ve matematiği iyice kavradıktan sonra ilahiyata yönelerek «Metafizik» isimli bir kitabı okudum. Bu kitabın yazarı olan Aristo (M.Ö. 384-322)'un ne kastettiğini bir türlü kestiremiyordum. Kitabı tekrar tekrar okudum. Tekrarlarım kırkı bulmuş ve artık kitabı ezberlemiştim. Bununla birlikte gene anlamıyor ve bunun ne maksatla yazılmış olduğunu çıkaramıyordum. Umudumu kesmiş ve bu kitabın anlaşılmasız olduğuna karar vermiştim. O günlerde sahaflar çarşısında bulunuyorken, bir satıcı elindeki bir kitabı bana gösterdi. Bunun metafizikle ilgili olduğu gözüme ilişir ilişmez, bu ilimin bir yararı olmayacağı kanısıyla, kitabı hemen elimden bıraktım. Satıcı : 'Bu kitabı al. Ucuzdur. Size üç dirheme veririm. Sahibinin bu paraya ihtiyacı

var.' dedi. Kitabı satın aldım. Bu, Farabi'nin El-İbana isimli kitabıydı."

İbni Sina, ünlü Türk bilgin, hekim ve düşünürü Farabi (Abu Nasr Muhammed İbn Tarhan İbn Uzluk Al Farabi) (M.S. 870-950) tarafından yazılan "El-İbana" (Metafizik Üzerine Yorumlar) isimli kitabı okuyunca metafiziği kavradığını şöyle anlatıyor (4,25) :

"Hemen evime döndüm ve kitabı okumaya başladım. O güne kadar anlayamamış olduğum metafiziği tümüyle kavradım. Allah'a şükrederek, ertesi gün yoksullara sadaka dağıttım. Bu tarihte Buhara hükümdarı Mansur oğlu Nuh idi. O hastalanmış ve hekimler tedavisini başaramamışlardı. Ünüm her tarafa yayıldığı ve hükümdara beni tavsiye ettikleri için, tedaviye ben de katıldım. Böylece bu hükümdarın hizmetine girmiş oldum. Onu iyileştirdim. Bir gün Nuh İbni Mansur'dan, saray kütüphanesindeki kitapları okumak için izin istedim. Dileğimi kabul etti. (...) Eski yazarların kitaplarının fihristini inceledim; gereksinme duyduğum eserleri okudum, çok yararlandım. Her yazarın kendi bilim dalında ne ölçüde önem taşıdığını anladım. On sekiz yaşına geldiğimde, bilimlerin tümünde okuma gereksinmem artık kalmamıştı. Ben o yaşta iken bilimler bugünkünden daha çok belleğimdeydi. Şu var ki bugün akılca daha da olgunlaşmış ve bilimleri daha çok özümsemiş bulunuyorum..."

İbni Sina, yirmi iki yaşına geldiğinde babasının, sonra Buhara emiri Nuh İbn Mansur'un ölmesi, ardı sıra Samanoğulları ülkesinde kargaşalıkların başgöstermesi gibi nedenlerle, Buhara'dan ayrıldı. Önce Harzem (Harzem)'e gitti. Harzem emiri Ali İbn Memun bilginlere saygı gösteren bir kişiydi. İbni Sina, onun sarayında birçok bilgin ve filozofla tanıştı. Bunların arasında kendisi gibi çok yönlü evrensel bir deha olan, büyük Türk bilgini, düşünürü ve hekimi Beyruni [Ebu Reyhan Muhammed İbn Ahmed el Beyruni (M.S. 937-1048)] de vardı. Bu ünlü iki deha, bilimsel ve felsefi konular üzerinde ayrıca mektuplaşmışlardır (14). Bu vesileyle şunu da belirtelim ki, çağımızın büyük bilim tarihçisi George Sarton, Beyruni'nin bilim tarihindeki seçkin yeri nedeniyle, O'nun yaşadığı on birinci yüzyılın ilk yarısına «Beyruni çağı» adını vermiştir (17).

İbni Sina, Harzem'in başkenti olan Gürkanç'a emir Ali İbn Memun'un saygın konuklarından biri olarak yerleştikten kısa bir süre

(*) Gürkanç'a Gurkenç de deniliyor.

sonra, devrin güçlü hükümdarı Gazneli Sultan Mahmud (M.S. 969-1030) komşu prensliklere ve bu arada emir Ali İbn Memun'a ülkelerindeki tanınmış bilginleri, filozofları ve hekimleri Gazne'ye göndermelerini bildirdi. (4). Bunlar arasında İbni Sina'yı da Gazne'ye istiyordu. İbni Sina, Sultan Mahmud'un yakın çevresindeki kimi düşünürlerin ve bunlar arasında, Tanrıyı insan biçiminde ve niteliğinde tasarlamanın bir öğretisi olan antropomorfizmi (Yunanca antropos insan, morphe biçim anlamındadır) İslamda kuranlardan biri olan Ebu Abdullah İbn Kerram'ın telkiniyle, Gazneli Sultan Mahmud tarafından, felsefi düşüncelerinden dolayı bir cezalandırılmaya uğrayabileceği olasılığından kaygılandığı için, Gazne'ye çağrısını kabul etmedi (12, 13). İbni Sina, kendisine arkadaşlık eden yaşlı hocası Ebu Sehli Mesihî ile birlikte Gürkanç'tan gizlice ayrıldı ve Cürcan (Gürcan)'a doğru kaçtılar. Harzem çölünü geçerlerken Ebu Sehli Mesihî açlık ve susuzluktan öldü. İbni Sina Cürcan'a bitkin bir durumda 1019 yılında ulaşabildi (12,13). O, kendisini yakalatıp Gazne'ye getirmek isteyen Sultan Mahmud'dan ısrarla kaçarak, serüvenlerle dolu yolculuklar yapmak suretiyle hemen daima batıya doğru gitmiştir. Kimi yayınlar, Sultan Mahmud'un İbni Sina'nın portresini, O'nu yakından tanıyan bir ressama çizdirip ve çoğalttırarak komşu prensliklere gönderdiğini, görüldüğü yerde yakalanıp getirilmesi için fermanlar buyurduğunu yazmaktadır (20).

İbni Sina, Cürcan'da bulunuyorken, sonradan gözde öğrencisi olan Ebu Ubeydi Cürcanî ile tanıştı ve dostlukları ölene dek sürdü.

O, Cürcan'da takma bir adla yaşıyorken, emir Kabus'un yeğeni-nin, o zamana değin öteki hekimlerce teşhis ve tedavi edilemeyen, karasevda (melankoli) hastalığını, -psikosomatik hekimliğin bir usta uygulayıcısı olarak- hemen tanıldı ve başarıyla tedavi etti (24. a).

Cürcan'dan Rey kentine giden İbni Sina, birbiriyle savaştan küçük prensliklerin birinden ötekine sığınmasıyla süren gezginci bir yaşam içinde, kimi zaman ders veren seçkin bir hoca, yönetimden sorumlu bir vezir, ayaklanmalardan canını zor kurtarmış bir devlet adamı, kalede tutuklu ünlü bir kişi, hastasını tedaviye uğraştan büyük bir hekim gibi değişik kimlikte görülmektedir.

O, kimi şiirlerinde yaşamındaki zorluklardan, kötülüklerden yaktır. Nitekim bir şiirinde şöyle diyor (25) :

«Zamanın elinden Tanrıya yakınırım.
O benim yeni güçlerimi tümüyle eskitti.
Kendisi ise yepyeni durmaktadır.
Başıma o kadar çok felâket ve belalar geldi ki
Sanki onlar demirdirler.
Ben de mıknatıs»

İbni Sina, başka bir şiirinde de şöyle demiştir (25) :

«Benim erdemlerimi çekemeyip beni kötöleyenlere, çekiştirenlere şaşarım. Boşuna kendilerini yoruyorlar.

Benim erdem sahibi bir bilge olduğumu çekemiyorlar. Kendilerinin bilgisizlikleri karşısında benim erdemlerimi görmek onlara ağır geliyor.

Onlar akıllarınca beni çekiştirmekte, didiklemekte olduklarını ve bana kötülük yaptıklarını sanıyorlar. Bence onların beni çekiştirmeleri, dağ keçilerinin dağa tos vurmalarına benzer.

Bir kimse kendisinin ne olduğunu bildikten sonra, kendisini bilmeyenlerin onun hakkında söylediklerinin onun nazarında hiçbir etkisi ve hiçbir önemi yoktur.»

İbni Sina, «Bilim ve sanat takdir edilmediği yerden göç eder» derken (2), gezginci yaşamının zengin deneyimleriyle, toplumsal bir gerçeği özdeyiş biçiminde belirtmiştir.

İbni Sina'nın yaşamında aşk, müzik ve şarap özel bir yer tutarak kimi günlerini renklendirmiştir. Nitekim bir şiirinde aşağıdaki dizeleri yazmıştır (26) :

«Benim gönlümün kırılmaz sabrı var;
Senin gönlünün erimez, yumuşamaz peklği var.

Şu halde sevdiğim,

İkimiz de aşk ve sevdâ yolunda iki katı taşız.»

İbni Sina, yine bir şiirinde sevgilisini şöyle niteliyor (26) :

«Ey beni dertsiz gözleriyle

Hasta eden güzel

Gözlerin hem beni dertlendirir;

Hem bana dermanımı verir.»

İbni Sina, 1023 yılından itibaren hayatının son on dört yılını, İsfahan emiri Alaüddeve'nin yanında geçirmiştir. Bilime ve düşünce özgürlüğüne saygı duyan bu emir, İbni Sina'yı saygın bir dost olarak bulundurmış hatta savaşa gittiğinde bile O'nu yanından ayırmamıştır. Alaüddeve'nin Hemedan seferine katılan İbni Sina yolda hastalanarak İsfahan'a döndü. O, hastalığının tedavisini kendisi yönetti. Sağlığı düzelmekle birlikte, sakinması gereken koşulları gözetmeyecek, sefere yeniden katıldı. Yolda hastalığı depreşti ve hasta olarak Hemedan'a geldi. Ebu Ebeyd Cürcani, O'nun buradaki son günlerini şöyle anlatıyor : «İbni Sina, vücudunun hastalığa karşı koyacak gücü kalmadığını anladığından, tedavisini kesti ve 'Bedenimi yöneten kuvvet artık yönetemez duruma düştü. Bundan böyle ilaç bana yarar sağlamaz' demeye başladı. Birkaç gün bu durumda kaldıktan sonra Tanrıya gitti.» (25).

İbni Sina hicri 428 yılının ramazan ayının ilk cuma günü (milâdi 21 haziran 1037) Hemedan'da öldü (12,13). O, kimi yayınlara göre, son günlerini bir İslâm bilgisi inancıyla kabullendiği ölüme kendini hazırlamakla geçirmiştir (24. a, 25). Yaşamdan umudunu kesince, varlığını yoksullara dağıtmış, kölelerine özgürlüklerini bağışlamış, Kuran'ı ezberden okumuştur (25).

İbni Sina'nın vücudunun kalıntısı, Hemedan'da, yapımı 1951 yılında tamamlanan ve on iki sütunuyla O'nun dehasının ünlendiği bilim dallarını simgeleyen bir anıtkabirde gömülü bulunmaktadır (2). İskeleti, son yerine konulmadan önce antropomorfik ve radyolojik olarak incelenmiştir (20). Özbekistan'da bu ölçümlere bağlı kalınarak yağlı boya portresi (13. a) ve bronz büstü yapılmıştır.

Sayırsız hastayı iyileştiren bu büyük ve ünlü hekimin, ölüm nedeninin kesin tanısını bugün bilmiyoruz. Kimi yayınlarda mide kanseri, amipli dizanteri, kronik zehirlenme gibi değişik ölümcül nedenler yazılmıştır (8).

İbni Sina'nın insan olarak psiko-fizyolojik tüm etkinliği, ölüm denilen doğal bir olayla, kesinlikle tersinmez biçimde sona ermiştir. Fakat O, evrensel bir deha olarak, kendi kendini evrimleştirme sürecindeki insanlığın ortak ürünleri olan tıbbı, bilime ve uygarlığa çok sayıda önemli katkılarıyla, ölümünden sonra da düşünsel etkisini sürdürmektedir.

İbni Sina, evrensel dehasının kuşkusuz bilincindeydi. Nitekim bir şiirinde seçkin kişiliğini şöyle vurgulamıştır :

«Bilim, bilginliği herkesçe kabul edilmiş benden başka bir kişiyi görmedi. Eğer, o, bir bilim adamını görmüş ise o da benim» (25).

O, başka bir şiirinde şunları diyor :

«Ben, halka katılsam da benim yüceliğim beni onlardan ayırır. Ve onlarla benim aramda perde olur. Bana halka katılmadan dolayı birşey bulaşmaz. Ben halka katılmaktan kirlenenlerden değilim. Güneşin ışığı yere çarpmakla tozlanır mı?» (25).

İbni Sina'nın temel özelliği, yaşam koşulları ne olursa olsun, tükenmiyen bilim tutkusu ve düşünme gücüdür. O, bu egemen niteliğini felsefi bir rubaisinde şöyle belirtiyor :

«Ben yüksek mertebelerin en yükseğine yükselmek isterim.

Aşağı bir mertebeye asla razı olmam.

Ya istediğim bu en yüksek aşamayı elde ederim ya da ölüm beni yere serer» (26).

İbni Sina, bilginin bilimselleşmesi sürecinde önemli bir aşamayı oluşturan, doğa olaylarının doğal nedenlerle açıklanması ilkesine bağlı kalmıştır. Bu nedenle O'nu kâfir diye nitelendirenler olmuştur. O, bir rubaisinde, «zamanının en büyük bilgini olmakla birlikte kâfir olduğunu» kendisinin yüzüne karşı söyleyenlere aşağıdaki dizelerle cevap vermiştir (26) :

«Ben gibi bir adamı kâfir saymak kolay bir iş değildir».

Çünkü benim imanım gibi bir iman kimsede yoktur.

Bu yüzyılda benim gibi tek bir insan bulunsun. O kâfir olsun.

O halde bütün yer yüzünde bir müslüman yok demektir».

İbni Sina'nın bilim tutkusunun ve düşünme gücünün somut kanıtları, hemen her bilgi ve düşünme alanına ilişkin olarak yazdığı çok sayıdaki önemli yapıtlarıdır.

Gerçekte İbni Sina, kendisinden yaklaşık dokuz yüzyıl sonra, «Denizi içine almak isteyen bir damlayım ben» diyen büyük ozan Rainer Maria Rilke (1875 - 1926)'nin (16. a) kendini böyle bir nitelendirmesine çok anlamlı biçimde uyan, bir temel kişilik yapısına sahip olmuştur denilebilir.

İbni Sina'nın Yapıtları :

İbni Sina'nın çok sayıda kitap ortaya koyduğu gerçek olmakla birlikte, bunların kesin adedi konusunda, değişik kaynaklarda farklı sayılar verilmiştir. Kimi tıp tarihçileri İbni Sina'ya 276 kitap atfetmekte olup, bunların 24'ü felsefeye, 26'sı fiziğe, 31'i metafiziğe, 23'ü psikolojiye, 15'i matematiğe, 22'si mantığa, 43'ü tıba ilişkindir (8).

İbni Sina yapıtlarının büyük çoğunluğunu Arapça, birkaçını da Farsça yazmıştır (17). Bu, O'nun yaşadığı çağın toplumsal koşullarının bir gereği idi. İbni Sina'nın döneminde bilim dili İslâm dünyasında Arapça, Batı dünyasında Latince idi. O çağda İslam dünyasında edebiyat dili özellikle Arapça olmakla birlikte, Farsça çok daha sınırlı ölçüde kullanılıyordu. Arapçanın İslam dünyasındaki bu seçkin durumu, İslam dininin kutsal kitabı olan Kuran'ın Arapça olmasında ileri geliyordu. İslam dünyasının bu özelliği, birçok İslam bilgininin ve düşünürünün etnik orijinlerinin saptanmasında birtakım önemli yanlışlıklara neden olmuştur. İbni Sina'nın sadece kitaplarının yazım dilini dikkate alan kimi yazarlar, O'nun Arap ya da Pers (İranlı) olduğunu yazmışlarsa da Ş. Günaltay (12,13), A.S. Ünver (22), A. Sayılı (18) gibi tanınmış bazı tarihçiler, O'nun Türk olduğunu açıklayan birtakım hususları belirtmişlerdir.

İbni Sina'nın en kapsamlı ve en ünlü felsefe eseri, «Kitab Al-Şifa» isimli; 18 ciltten oluşan kitabıdır. İbni Sina'nın eserleri konusunda tanınmış bir uzman olan İ. Madkur, düşünce tarihinde tek kişi tarafından yazılmış en büyük felsefe ansiklopedisi olarak bilinen bu eseri, «Evreni içine alan kitap» diye nitelendirmiştir (15).

O'nun en büyük ve ünlü tıp kitabı, «Kitab Al-Kanun Fi't Tıbb» isimli beş ciltlik anıtsal yapıtıdır. Yaklaşık bir milyon sözcüğü içeren bu kitapta (17), İbni Sina, çağının tıp bilgisi birikimini, Arapçaya çevrilmiş olan Grekçe (6) ve Hintçe tıp eserlerinden olabildiğince geniş ölçüde özümseyerek, sistemli ve ayrıntılı biçimde anlatmıştır.

İbni Sina, okuduklarını akılcı, gözleme ve deneye dayanan bir yaklaşım içinde değerlendirmiş ve sistelendirmiştir. Yani eserini ortaya koyarken, mantığının süzgecinden geçirdiği bilgilere yer vermiştir. O, antik çağ tıbbını bütünleştirmiş ve daha ileri bir aşamaya kavuşturmuş olup, eserinde peri, cin, şeytan gibi mitolojik kavramlara yer vermemiştir (13, a).

«Kitab al-Kanun fi't Tıbb», çok açık bir Arapça ile yazılmıştır (13. a). Eserde anatomi bilgileri, hastalık belirtileri, ilaçla tedavi yöntemleri ve koruyucu hekimlik ana hatlarıyla verilmiştir. Materia medika bölümünde yaklaşık 760 ilaç anlatılmıştır (17).

İbni Sina, tıbbı, «kuramsal ve uygulamalı» olmak üzere ikiye ayırmış ve bunları «koruyucu hekimlik» ve «tedavi edici hekimlik» olarak sınıflandırmıştır.

«Kitab Al-Kanun fi't Tıbb», Hipokrat (M.Ö. 460-370)'in ve Galen (M.S. 130-200)'in eserlerine birçok bakımlardan benzemekle birlikte, önemli birtakım farklılıkları içermektedir. Eserde örneğin Galen'in sınıflandırmasından daha ayrıntılı biçimde olmak üzere, 15 çeşit ağrıdan bahsedilmiştir (17). İbni Sina'nın bu eseri, bilim tarihinde en çok çevrilmiş kitaplardan biri olarak da ünlü olup, ilkin on ikinci yüzyılda Latinceye ve sonra öteki birçok dillere, kimi dle birçok kez olmak üzere, toplam olarak 87 kez çevrilmiştir (16). Latince çevirileri Canon (Kanun anlamındadır) ya da Canon Medicinae (Tıp Kanunu anlamındadır) adını taşımaktadır. Bu tıp ansiklopedisi, gerek İslam ve gerekse Batı tıbbında yüzyıllarca tıp ders kitaplarından biri, hatta kimi zaman birincisi sayılmıştır. G. Sarton, bunun altı yüzyıl süresince, en mükemmel tıp kitabı olarak kaldığını belirtiyor (17).

İbni Sina'nın Kanun kitabının çok sayıda özeti ve şerhleri yazılmıştır (21). Kitabın tamamı, Türkçeye ilk kez on sekizinci yüzyılda Tokatlı Mustafa bin Ahmet (? — ölümü 1781) isimli bir saray hekimi tarafından «Tabhiz Al-Mathun» adıyla çevrilmiştir (21). Çeviri, devrin Osmanlı padişahı üçüncü Mustafa (1757 - 1774)'ın buyruğu üzerine gerçekleştirilmiştir (13.a,21). Bu vesileyle şunu da belirtelim ki Fatih Sultan Mehmet. (1432 — 1481) (24), Kemal Atatürk (1881 — 1938) (1) ve Kenan Evren (Doğumu 1918), İbni Sina'nın bilim ve düşünce tarihindeki seçkin kişiliğine, büyük saygı ve ilgi gösteren devlet başkanlarımızdır.

«Tabhiz Al- Mathun», Arapçada «Unun ekmeğe dönüştürülmesi» anlamına gelmektedir. Bu eserin el yazması nüshaları, İstanbul'da Koca Rağıp Paşa, Topkapı Sarayı ve Süleymaniye kütüphanelerinde bulunmaktadır (21).

Tokatlı hekim Mustafa efendi, eserin çevirisini, beş yıl çalışarak 1766 yılında tamamlamıştır (13.a). Bu çeviride Arapça sözcükler çok yaygın biçimde kullanılmıştır (5,13.a); fiiller Türkçedir (13.a).

İbni Sina'nın önemli tıp kitaplarından biri de kalp ilaçlarıyla ilgili bilimsel ve küçük hacimli bir eserdir (17).

İbni Sina, tıp bilgisinin kolayca öğrenilmesini ve bellekte kalabilmesini sağlamak amacıyla, şiir biçiminde Arapça bir tıp kitabı yazmış olup, ismi «Urguza Fi't Tıbb» dir (9). Tıp felsefesini, kuramını ve uygulamasını belirli bir sistem içinde özetleyen bu eser, 1326 beyitten oluşmaktadır (9). Latince çevirisi, «Cantica Avicennae» adıyla birçok kez basılmıştır (9).

«Urguza Fi't Tıbb» ın ilk on altı beyiti, eserin başlangıç bölümü olup, anlamları aşağıda belirtilmiştir (9) :

1. Görkemli, Yüce, Göklerin Sahibi, Tek Efendi Allah'a övgüler olsun.
2. Hiçlikten yaratıkları meydana getiren Ölümsüz Varlığa, O'na şükürler olsun.
3. O, gizli ne varsa, akıllarımıza gösterecek derecede zihnimizi ışığa gark eder.
4. Lütfedip insanı yarattı ve ona ayrıca akıl ve konuşmayı bahsetti.
5. İnsana duyularının yardımıyla bilgi kapısını açma ve görünmeyen dünyayı akıl yoluyla tanıma iznini verdi.
6. İnsanın ruhu, varlığı kesinlikle kanıtlanmış yaşayan bir cana bağlıdır.
7. Allah, hayat başladığı anda, akli ve duyuları insanlar arasında bölüştürdü.
8. Fakat her birinin kendine özgü karakteri vardır ve Allah'ın Yüce Bilgeligi burada ortaya çıkmaktadır.
9. Böylece, her kim ki ruhundan kötülüğü kovmuşsa, erdeme kavuşabilmiştir.
10. Söz ve sanatlar insanı hayvandan ayırır.
11. İnsanların en iyileri, iyiliği tatlı dille yaparlar.
12. Ancak zararsız zevkler vererek, vücutlarına dikkat ederler.
13. Ozanlar sözün sultanıdır; Hekimler saltanatlarını vücut üzerinde kurarlar.
14. Ozanların dil güzelliği ruha zevk verir; hekimlerin özverisi hastalara şifa verir.
15. Teorik ve pratik yanıyla bütün tıp bu şiirde toplanmıştır.
16. Ve ben, bu bilim hakkında bildiğim her şeyi, işte bu mısralarla anlattım.

İbni Sina, olağanüstü başarılı hekimliğiyle, İslam dünyasında bir efsane kahramanı olan Lokman Hekim ile kimi zaman özdeşleştirilmiştir (23).

İbni Sina, tıp tarihinde olduğu gibi, felsefe tarihinde de seçkin bir yer tutar. O, çoğu kez İslam felsefesinin en önemli düşünürü sayılır. İslam felsefesinde meşai (péripatéticienne) denilen okula mensup olan

İbni Sina'nın en kapsamlı ve ünlü felsefe eseri «Kitab Al-Şifa» isimli felsefe ansiklopedisidir. Onun felsefesi, kaba çizgileriyle, neoplatonik etkilerle ve İslam teolojisiyle değişikliğe uğramış Aristocu geleneği temsil eder (17).

İbni Sina tıbbın temel nitelikleri

İbni Sina tıbbının temel nitelikleri akılcı (rationaliste), gözlemci (observatrice), deneyimci (empirique) ve laik (laic, laique) olmasıdır.

İbni Sina, hekimlik alanına yeni kuramlar getirmemiş, hastalıkların patogenezisini, yaşadığı çağda da geçerliliğini sürdüren ve Hipokrat'tan öğrendiği «dört unsur (dört humeur = dört suyu = dört hilt)» kuramına dayandırmış olup, «humoral patoloji» adı da verilen bu kurama göre insan, makrokozmos olan evrende, bunun minicik bir yansıması yani mikrokozmos idi (21). O çağda, evrenin ortasında hareketsiz durduğu sanılan Dünya ile ona en yakın gezegen olan Ay arasında ateş, hava, su ve toprak katmanlarının bulunduğu ve mikrokozmosdaki bu dört unsura karşılık, insan bedeninde dört ana ögenin bulunduğu kabul ediliyordu (21). Bunlar kan, balgam, kara safra ve sarı safra olup, yenilen ve içilen besinlerin bu dört maddeden birine dönüştüğü, hastalıkların bu dört unsur arasındaki dengenin değişmiş olmasından kaynaklandığı «humoral patolojide» tartışmasız kabul ediliyordu.

Tıp, temelde kuramsal ve ampirik niteliğini korudukça, İbni Sina başlıca otorite olarak sayılmış, sonraki yüzyıllarda mikroskopinin ve ölçüme dayanan deneysel bilimlerin gelişmesiyle, «humoral patoloji» gibi kimi düşünceler terk edilmiştir.

İbni Sina, gerek Doğu, gerekse Batı tıbbında yüzyıllarca «Hekimlerin Prensi» gibi ünlerle onurlandırılmıştır.

İbni Sina'nın bilgisinin olağanüstü zenginliği ve bunu olağanüstü bir mükemmellikte sınıflandırması, kendisine karşı büyük bir hayranlığın yüzyıllarca sürmesinde başlıca nedenleri oluşturmuşsa da, kimi yazarlar, O'nun çok önemli ve özgün buluşları ve kuramları ortaya koyamadığını ileri sürerek, «İbni Sina bir hazinedir amma kaynak değildir» (3) yargısında bulunmuşlardır. Bazı yazarlar da O'nu, «basit bir derleyici» ya da «Grekleri taklit eden bir kopyacı» (11) demek yanılığısına düşmüşlerdir. Gerçek şudur ki, O, kendi dönemine değin Doğunun ve Batının tüm bilgi birikimini, akılcı biçimde çok iyi özümsemiş, bilginin bilimselleştirilmesi sürecinde, gözleme, deneyime ve

rasyonel düşünmeye tam anlamıyla bağlı kalarak, yüzyıllar boyunca başlıca bir otorite olarak etkisini sürdürmüştür.

İbni Sina gerçeği ortaya konuldukça ve bütünüyle kavranıldıkça, O'nun hem bir hazine, hem de bir kaynak olduğu yargısı güçlenmekte ve yaygınlaşmaktadır.

İbni Sina'nın aşağıdaki şiirinde çok özlü biçimde ifade ettiği temel görüş, O'ndan yaklaşık dokuz yüzyıl sonra ve O'nun gibi elli yedi yıl yaşamış, çok yönlü başka bir evrensel deha olan Kemal Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyetini bilimi rehber alarak kurmasıyla ve bilimi devlet felsefesine kesinlikle egemen kılmasıyla, en görkemli uygulamaya kavuşmuştur.

«Kendini bilimlerle donat ve düzelt. Bilimden başka şeylerin hepsini bırak.

Bilimde her şey vardır. Her şey bilimdedir.

İnsanın ruhu kandil, bilim onun aydınlığı ve Tanrısal bilgelik de kandilin yağı gibidir.

Bu yanar ve ışık saçarsa, o zaman sana diri denilir. O zaman sen dirisin. Yanmaz ve karanlık kalırsa ölü sayılırsın» (25).

ÖZET

Bu yazıda, M.S. 980 - 1037 yılları arasında yaşayan, gerek Doğuda ve gerekse Batıda tıp, bilim, felsefe ve şiir alanlarını yüzyıllarca büyük ölçüde etkileyen İbni Sina'nın hayatı ve kişiliği anlatılmış, çok yönlü evrensel dehası ve başlıca eserlerinin temel nitelikleri belirtilmiştir.

SUMMARY

Avicenna

Avicenna (980 - 1037 A.D.) is a historical figure who influenced greatly many fields of human acquisition such as medicine, science, philosophy and poetry. His fame lasted for many centuries in both the orient and the occident.

In this paper, the author narrates the life, analyses the personality and various aspects of this universal genius. Furthermore, he makes an attempt to show the basic characteristics of Avicenna's main works.

KAYNAKLAR

1. ————— : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt 2, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayını, İkinci bası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 155. 1959.
2. ————— : İbni Sina (980 - 1037), Erciyes Üniversitesi yayını, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, VI. 1984.
3. ————— - : Poliklinik, 49 : 21. 1937.
4. ————— : UNESCO'dan Görüş, 10 : 3,9,10. 1980.
5. Adıvar, A. : Osmanlı Türklerinde İlim. Yükselen Matbaası, İstanbul, 170-171. 1970
6. Akdoğan, C. : Ortaçağ İslâm ve Batı Bilimi. Ankara Tıp Bülteni, Supplementum No. 1, s. 37-40. 1983.
7. Asimov, M.S. : Evrensel Bir Deha : İbni Sina - Avicenna. UNESCO'dan Görüş, 10 : 4-8, 46. 1980.
8. Atabek, E.M. : Ortaçağ Tababeti. İstanbul Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi yayını No. 42, İstanbul, s. 17-20. 1977.
9. Avicenna : Poème de la Médecine (Urguza Fi't - Tıbb; Cantica Avicenne) Établi et présenté par Henri Jahier et Abdelkader Nouredine. Sociéte d'édition «Les Belles Lettres», Paris, XII, 11-99. 1956.
10. Borak, S.; Kocatürk, U. : Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, cilt V, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayını, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 194. 1972.
11. Gomoiu, V. : İbn Sina (Avicenne). Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina. Türk Tarih Kurumu yayınlarından : VII. Seri No. 1, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, İbni Sina tıbbi bölümü 21-55. 1937.
12. Günaltay, M.Ş. : İbni Sina, Milliyeti, Hayatı, Kültürü, Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından : VII, Seri No. 1, Muallim Ahmet Kitabevi, İstanbul, İbni Sina'nın milliyeti, hayatı, felsefesi bölümü 5-29. 1937.
13. Günaltay, Ş. : İbni Sina'nın şahsiyeti ve milliyeti meselesi. Belleten Cilt 4 : 1-37. 1940.
- 13.a. Köker, A.H. : Tıp Kanunu Hakkında Açıklama. İbni Sina (980 - 1037), Erciyes Üniversitesi yayını, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri s. 57-69. 1984.

14. Küyel, M.T. : Beyrûni'nin İbni Sinâ'ya sormuş olduğu on soru ve almış olduğu karşılıklar. Beyruni'ye Armağan. Türk Tarih Kurumu yayını VII-68, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara s. 113-118. 1974.
15. Madkur, İ.B. : El-Şifa, Evreni içine sığdıran bir kitap. UNESCO'dan Görüş, sayı 10 : 20-28, 46 .1980.
16. Nogales, S.G. : İbni Sina nasıl Avicenna oldu? UNESCO'dan Görüş, s. 30, 46. 1980.
- 16.a. Rilke, R.M. : Seçilmiş Şiirler (Çeviren : A. Turan Oflazoğlu), Adam yayını, İstanbul, 16. 1982.
17. Sarton, G. : Introduction to the History of Science, Vol I. The Wilkins Co. Baltimore, 709-712. 1953.
18. Sayılı, A. : Was İbn Sin a an Iraian or Turk? Reprinted from ISIS No. 83 (vol. XXXI, 1) : 8-24. 1939.
19. Shah, M.H. : The General Principles of Avicenna's Canon of Medicine, Naveed Clinic, Karachi, Pakistan, Dedication page, 438. 1966.
20. Terzioğlu, A. : Büyük Türk İslâm Hekim ve Filozofu İbni Sina. Bifaskop sayı 3 : 26-30. 1981.
21. Uzel, İ. : İbn Sina'nın Kanun Eserinin Türkçe Çevirisindeki Dış Hekimliği Bilgileri. Ankara Tıp Bülteni, Supplementum No. 1, s. 69-78. 1983.
22. Ünver, A.S. : İslâm Tarihinde Türk Hekimlerinin Mevkii ve İbni Sina'nın Türkölüğü. Belleten, cilt 1, sayı 1, s. 271-278. 1937.
23. Ünver, A.S. : Tıp Tarihi. İstanbul Üniversitesi yayını No. 190, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 87-94, 225. 1943.
24. Ünver, A.S. : Fatih Sultan Mehmet'in hususi kütüphanesi bilhassa kendisi için yazdırılmış İbni Sina eserleri hakkında. Sur les oeuvres d'Avicenne copiées spécialement pour le conquérant et contenues dans sa bibliothèque privée. İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, cilt 15, sayı 3, s. 1194-1205. 1952.
- 24.a. Vallery-Radot, P. : Un grand humaniste d'Orient. Historia, vol. 27, No. 159 : 230-235. 1960.

25. Yalrkaya, M.Ş. : İbni Sina'nın İbni Ebi Usaybia'nın Tabakat'ındaki Hal Terce-
mesi. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri hakkın-
da tetkikler. Türk Tarih Kurumu yayını VII, Seri No. 1, Muallim Ahmet Halit
Kitabevi, İstanbul, 1-39 (İbni Sina'dan tercümeler bölümü) 1937.
26. Yalrkaya, M.Ş. : İbni Sina'nın basılmamış şiirleri. Büyük Türk Filozof ve Tıp Üs-
tadı İbni Sina, Şahsiyeti ve Eserleri hakkında tetkikler Türk Tarih Kurumu ya-
yını VII, Seri No. 1, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 40-51 (İbni Sina'dan
tercümeler bölümü) 1937.